

Els primers *Homo sapiens* de Catalunya, caçadors i recol·lectors del Paleolític superior antic*

Narcís Soler**

Universitat de Girona i Institut d'Estudis Catalans

Joaquim Soler***

Institut de Recerca Històrica, Universitat de Girona

Rebut 5 abril 2015 · Acceptat 20 maig 2015

RESUM

Al final del Paleolític mitjà, ara fa uns 40.000 anys, vivia a Europa una població d'humans arcaics, homes de Neandertal descendents dels primitius pobladors. Estaven perfectament adaptats al territori i als seus recursos. Ells i els seus avantpassats havien sobreviscut durant centenars de mil·lennis a tots els canvis climàtics i mediambientals que van tenir lloc durant el Plistocè, però van desaparèixer misteriosament davant l'arribada dels homes anatòmicament moderns, que tenien el seu origen a Àfrica. Aquests eren els humans de la nostra mateixa espècie, *Homo sapiens*, anomenats també a Europa homes de Cromanyó, que anaren substituint progressivament les poblacions arcaiques del Vell Món. A Catalunya, l'arqueologia permet veure com l'antiga civilització dels homes de Neandertal, el Mosterià, que es mantenia amb pocs canvis des de feia molts mil·lennis, va ésser substituïda de forma ràpida per una altra de nova i molt diferent i més dinàmica, l'Aurinyacià, que era la pròpia dels homes moderns. L'Aurinyacià evolucionarà amb el temps per donar pas a les altres civilitzacions dels grans caçadors del Paleolític superior europeu. A Catalunya, els jaciments de Serinyà, entre d'altres, permeten estudiar les civilitzacions dels homes de Neandertal i dels de Cromanyó en els moments pròxims a la substitució i datar amb precisió quan aquesta va tenir lloc. També ens proporcionen les restes més antigues dels homes moderns trobades a Catalunya.

PARAULES CLAU: Paleolític mitjà, *Homo neanderthalensis*, Paleolític superior, *Homo sapiens*, Aurinyacià

ELS HOMES ARCAICS DEL PALEOLÍTIC INFERIOR

Durant una bona part del Paleolític inferior,¹ la presència humana a les terres que un dia serien Catalunya està ben testimoniada. Si bé fins als anys setanta del segle passat es creia que el seu poblament no havia començat fins al Paleolític mitjà, avui sabem que Catalunya va ésser ocupada pels primers humans molt aviat, ja en el Pleistocè inferior,² fa probablement més d'un milió d'anys. De moment no es pot precisar gaire més. Tant pot ser que els primers

ocupants arribessin des del nord, en el cas més probable que s'expandessin des d'Àfrica passant pel Pròxim Orient, com que ho fessin des del sud, hipòtesi que, malgrat que el braç de mar de l'estret de Gibraltar hagi persistit des de fa milions d'anys, no pot ésser rebutjada totalment, ja que alguns dels jaciments més antics d'Europa es troben al sud de la península Ibèrica, a l'altiplà granadí, i és també a la mateixa península on es coneixen les restes humanes més antigues d'Europa.

No sabem l'aspecte físic d'aquests pioners, ni tampoc l'espècie humana concreta de què formaven part. Els cranis i altres restes trobats a Dmanisi (Geòrgia), classificats com a *Homo georgicus*, el fragment de mandíbula de la Sima del Elefante (Atapuerca, Burgos) i les nombroses restes de la Gran Dolina, també d'Atapuerca, atribuïdes a *Homo antecessor*, ens permeten fer-nos-en una idea. Es tractaria d'humans arcaics, força diferents dels humans actuals des del punt de vista anatòmic.

Tampoc no sabem gaire res de les seves formes de vida i d'organització social. Es tractava segurament de recol·lectors, carronyaires i caçadors oportunistes de petits ani-

* La recerca als jaciments de Paleolític de Serinyà que és a la base d'aquest treball és possible gràcies als permisos i al suport econòmic del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya dins del projecte «Les coves prehistòriques de Serinyà» i al projecte HAR2013-48784-C3-2-P del Ministerio de Economía y Competitividad «La conducta de los neandertales en el aprovisionamiento de recursos y su comparación con la de los humanos del Paleolítico Superior».

** **Adreça de contacte:** Narcís Soler. Facultat de Lletres, Institut de Recerca Històrica, Universitat de Girona. Plaça Ferrater i Móra, 1, 17071 Girona. Tel.: +34 972 418 945. E-mail: narcis.soler@udg.edu

*** **Adreça de contacte:** Joaquim Soler. Facultat de Lletres, Institut de Recerca Històrica, Universitat de Girona. Plaça Ferrater i Móra, 1, 17071 Girona. Tel.: +34 972 418 945. E-mail: joaquim.soler@gmail.com

mals. Les eines de pedra que fabricaven, simples ascles talladores que feien saltar de nuclis de pedra, eren per a escorxar, esquarterar i arrencar la carn d'animals caçats per depredadors més eficaços que ells mateixos, o morts de forma natural o accidental. Se servien de còdols o rocs per a fer esclatar els ossos d'aquests animals, consumir-ne el moll i aprofitar-los més exhaustivament que qualsevol altre carronyaire.

A Catalunya han d'existir, igual que a les terres veïnes, jaciments d'aquestes èpoques tan reculades, però no n'hi ha cap del qual puguem estar completament segurs ni que proporcioni informació més enllà de la presència d'algunes eines lítiques i, en el millor dels casos, de restes de la fauna que podia haver estat consumida.³

Passats uns centenars de milers d'anys, ja en el Plistocè mitjà,⁴ Catalunya continuava ocupada per bandes d'humans nòmades que vivien sobre el territori i que hi han deixat, ara sí, jaciments prou explícits sobre les seves formes de vida, i que també proporcionen informació sobre el clima, la flora, la fauna i, en general, sobre el medi ambient d'aquella època.

Coneixem ara el tipus humà que hi vivia, que rep el nom d'home de Heidelberg o de Mauer (*Homo heidelbergensis*), que podem considerar la varietat europea de l'*Homo erectus* d'Àsia i de l'*Homo ergaster* d'Àfrica. La seva representació més completa, per l'elevat nombre d'individus recuperats, és la de la Sima de los Huesos d'Atapuerca. La civilització o tradició cultural en la talla de la pedra era, a la major part d'Europa i també a la península Ibèrica, l'Acheulià,⁵ que es caracteritza per la fabricació de bifacials, l'eina més coneguda d'aquest moment. Catalunya, en certa manera, s'aparta d'aquesta tradició, perquè en els nostres jaciments els bifacials són relativament escassos i les indústries tenen un caràcter arcaïtzant. Recentment, però, en els nivells antics de 700.000 anys de la Cauna de l'Aragó s'hi han trobat grans bifacials.

El més important d'aquests jaciments, on més s'ha treballat i d'on més informació s'ha obtingut, és el que acabem d'esmentar, la Cauna de l'Aragó (Talteüll, Rosselló). Aquesta cova va ésser ocupada a partir de fa uns 700.000 anys d'una manera intermitent per bandes de caçadors que hi tenien un campament base des d'on dominaven la vall de Talteüll i els planells rocosos que l'envolten. No es tracta ara ja de carronyaires oportunistes, sinó de caçadors de grans herbívors que portaven les seves preses, de vegades obtingudes en gran nombre, a la cova. Aquest jaciment, un dels més importants del món per la seva època, dona compte d'una manera molt completa de les condicions climàtiques i de la flora i la fauna del Rosselló, i per extensió de Catalunya i de l'Europa meridional, durant tot el Plistocè mitjà. Ha proporcionat també, especialment en l'anomenat nivell G, dipositat ara fa uns 450.000 anys, nombroses restes humanes, les primeres trobades a Catalunya, entre les quals un crani quasi complet d'*Homo heidelbergensis*. Els humans que vivien a la Cauna de l'Aragó encara no coneixien l'ús del foc i, per tant, consumien crua la carn de les seves preses. Només en els nivells supe-

rior del jaciment, posteriors als 300.000 anys, s'hi troben cendres i carbons que testimonien l'ús del foc.⁶

Altres jaciments de Catalunya també proporcionen informació important sobre aquesta època: el Cau del Duc de Torroella de Montgrí i el Cau del Duc d'Ullà (Baix Empordà), el Puig d'en Roca (Girona), diversos jaciments a l'aire lliure de la comarca de la Selva, La Cansaladeta (la Riba, Alt Camp), el Barranc de la Boella (la Canonja, Camp de Tarragona), el Pla de Dalt (Sant Gregori, Gironès), el Pla de la Bateria (Girona) i jaciments a l'aire lliure a les proximitats del riu del Rosselló, especialment a les terrasses fluvials de la Tet.⁷

ELS HOMES DE NEANDERTAL DURANT EL PALEOLÍTIC MITJÀ

L'home de Heidelberg de l'etapa anterior va evolucionar cap a l'home de Neandertal (*Homo neanderthalensis*), que és el que ocupava Catalunya durant el Paleolític mitjà.⁸ Es tracta d'un home arcaic adaptat a viure en qualsevol clima, també en el clima fred de l'Europa del seu temps. És possible que, des d'Europa, hagués colonitzat territoris d'Àsia central i del Pròxim Orient, mentre que a Sibèria ja hi havia un tipus humà diferent. Tant l'home de Neandertal com les espècies similars que poblaven el Vell Món, descendents de l'*Homo erectus*, són encara humans arcaics.

A Catalunya, se n'han trobat restes: la mandíbula de Banyoles i la mandíbula de la cova del Gegant (Sitges, Garraf), i dents a la cova de Mollet i a la de l'Arbreda (Serinyà, Pla de l'Estany).

La seva civilització, que té trets comuns a tot Europa, s'anomena Mosterià.⁹ La xarxa de jaciments mosterians de Catalunya cada vegada és més completa, i n'hi ha des de la costa fins al Prepirineu. Són jaciments de transició del Paleolític inferior al mitjà els de Nerets (Talarn) i la Cova de les Llenes (Conca de Dalt), al Pallars Jussà, i la cova de Mollet, a Serinyà (Pla de l'Estany).

Ja dins del Plistocè superior podem anomenar, entre d'altres, Pedra Dreta i Can Garriga (Sant Julià de Ramis), la cova del Rinoceront (Castelldefels, Baix Llobregat), la Cova del Toll i les Toixoneres (Moià, Bages), la Cova 120 (Sales de Llierca, Garrotxa) i la cova de l'Arbreda (Serinyà, Pla de l'Estany).

Altres jaciments corresponen al final del Paleolític mitjà, poc abans d'ara fa 40.000 anys, i són els que més ens interessin aquí, ja que són el testimoni de les últimes ocupacions que es poden atribuir a l'home de Neandertal. Entre aquests, tenim la cova de l'Arbreda i la cova dels Ermitons (Sales de Llierca, Garrotxa), aquest últim, un lloc des d'on els neandertals es dedicaven a la cacera de la cabra salvatge.¹⁰ També és el cas de l'Abric Romaní (Capellades, Anoia), el jaciment que més informació ha proporcionat gràcies al bon estat de conservació en què es troben les evidències arqueològiques i també perquè les diferents ocupacions estan ben separades les unes de les altres per

nivells estèrils. El fet que el dipòsit d'aquest jaciment estigui format per concrecions calcàries facilita la datació de les diferents ocupacions mosterianes que s'hi van succeir, i que van des de fa 60.000 anys fins als 40.000 anys.¹¹

Una de les novetats dels últims anys és la presència d'importants jaciments mosterians a les terres de Ponent, en abrics de les serralades prepirinenques, com la Roca dels Bous (Camarasa), l'Estret de Tragó (Os de Balaguer) i la Cova Gran (les Avellanès i Santa Linya),¹² a la comarca de la Noguera. La majoria de les seves ocupacions corresponen també al Mosterià final.

Les evidències proporcionades per tots aquests jaciments ens permeten afirmar que l'home de Neandertal era un bon caçador i que ocupava coves, abrics i campaments a l'aire lliure. Les diferents tipologies de les llars que s'hi han identificat fan veure que utilitzava el foc per a diverses funcions, feia eines de fusta i, a partir de nuclis ben organitzats, tallava una indústria d'ascles que després podien ésser retocades en forma de rascadores o de rascadores denticulades. El fet que usés sempre roques locals, al costat de la manca de productes vinguts de lluny, fa pensar que el radi d'acció de les bandes nòmades neandertals era més reduïda que no la que serà habitual en els humans moderns. També crida l'atenció la continuïtat de les seves tradicions culturals, que perduren durant desenes de mil·lennis sense gaires senyals d'evolució.

EL CHÂTELPERRONIÀ I ELS ÚLTIMS NEANDERTALS

Al final del Paleolític mitjà, els neandertals ocupaven tota l'Europa habitable i continuaven amb les seves tradicions mosterianes. Però en alguns llocs es troben indústries que denoten una certa diferenciació del substrat mosterià. Al sud de França i amb extensions al Cantàbric, es dona una civilització o tradició lítica anomenada Châtelperronià.¹³ Durant molt de temps es va creure que era obra de l'home modern i la prova de la continuïtat entre el Paleolític mitjà i el superior. Avui sabem que els châtelperroniàns van ésser els últims neandertals de l'Europa occidental en una època, ara fa uns 35.000 anys, en què ja havien arribat els primers homes moderns. Com que van compartir el mateix territori durant uns mil·lennis, es podien haver fixat en el comportament aquests últims per a canviar les seves maneres de fer, a imitació del que veien en els homes moderns.

Així, els châtelperroniàns varen incorporar l'ús d'objectes simbòlics que es tenen per propis dels homes moderns. Si eren el resultat de la pròpia evolució interna neandertal o de la imitació dels que usaven els homes moderns és discutit. En el cas dels de la Grotte du Renne (Arcy-sur-Cure, Borgonya), un estudi acurat dels artefactes simbòlics châtelperroniàns porta a la conclusió que eren elaborats d'una manera diferent que els dels primers homes moderns.¹⁴ Si bé el paradigma és que només aquests últims tenien capacitat per a usar objectes simbò-

lics, cada vegada es presenten més casos en què es veu com els neandertals també ocasionalment se'n servien.

El Châtelperronià també és present a Catalunya d'una manera testimonial. Les seves eines més característiques, les puntes amb un costat corbat per un retoc abrupte, o puntes de Châtelperron, han estat trobades en el nivell del mosterià final de la cova de l'Arbreda i també a la cova dels Ermitons. Aquestes puntes són l'únic testimoni al Mediterrani occidental d'aquesta indústria que té més aviat un caràcter atlàntic.

Els homes de Neandertal presenten unes característiques ben definides que els diferencien dels homes anatómicament moderns. Eren de talla més curta, més robusts, de cames més arquejades, amb la cara tirada endavant, un engruiximent ossi sota les celles i el front retirat enrere. Els antropòlegs físics no creuen que en uns pocs mil·lennis poguessin haver evolucionat cap als homes moderns. Tant és així que, si bé al segle passat els uns i els altres havien estat considerats dues subespècies d'*Homo sapiens* (*Homo sapiens neanderthalensis* i *Homo sapiens sapiens*), actualment es prefereix considerar-los dues espècies distintes. Els genetistes troben diferències substancials entre el genoma d'aquestes dues espècies, si bé tampoc no queda clar fins a quin punt material genètic neandertalià es pot haver incorporat al nostre genoma d'homes moderns. En resum, no es creu en una continuïtat de les poblacions neandertalianes dins del Paleolític superior.

L'AURINYACIÀ, LA PRIMERA CIVILITZACIÓ DELS HOMES MODERNS D'EUROPA

Al mateix temps que es desenvolupava el Châtelperronià, ja estava ben establerta a Europa una indústria molt diferent, que formava part clarament del Paleolític superior i que ha rebut el nom d'Aurinyacià.¹⁵ Quan el paradigma dominant era el de la continuïtat anatómica i cultural, se li buscava l'origen en alguna fàcies mosteriana de l'Europa occidental. Aquest origen local avui ja té molt pocs valadors.

En jaciments on hi ha ocupacions del Mosterià final o del Châtelperronià, se'n superposen altres d'aurinyacianes. El contrast entre les dues tradicions és tan evident que fa creure que la substitució del Mosterià per l'Aurinyacià va ésser un fenomen relativament ràpid, sense possibilitat de transició ni continuïtat.

L'Aurinyacià presenta les que seran les característiques de totes les tradicions culturals del Paleolític superior. En primer lloc, una indústria lítica feta a partir de nuclis prismàtics preparats per a l'extracció d'ascles allargades i d'arestes paral·leles que anomenem làmines, a partir de les quals fabriquen un utilatge molt més diversificat i alhora també més estandarditzat que el del Mosterià, amb abundància de raspadors, burins i làmines retocades. També els és pròpia una indústria d'os o de banya amb tipus d'estrís ben caracteritzats i estandarditzats, ben diferents dels mosterians, que eren oportunistes o de fortuna. Si la capa-

citat simbòlica dels neandertals ha estat discutida per l'absència d'objectes simbòlics a les seves rares sepultures i per la pobresa de materials simbòlics que trobem en els jaciments mosterians, ara, en els jaciments aurinyacians, les dents i els cargols de mar perforats són relativament abundants, al mateix temps que trobem manifestacions artístiques gravades o pintades que des d'un primer moment arriben als punts més elaborats de l'art del Paleolític superior.

Davant de totes aquestes novetats no es pot dubtar que els aurinyacians eren homes moderns, encara que en els primers mil·lennis hi hagi una relativa mancança de restes humanes que ens ho confirmin.

Aquests primers homes moderns han estat anomenats homes de Cromanyó.¹⁶ Tenien el front alt i la mandíbula amb barbata. La cara era ampla i curta, amb les òrbites baixes, rectangulars i allargades. L'esquelet postcranial era molt robust, amb les articulacions allargades. Malgrat una robustesa dels ossos i de les articulacions superior als actuals, són ja anatòmicament moderns i els podem considerar els avantpassats d'una bona part de la població europea d'avui.

D'acord amb el model acceptat per la majoria dels investigadors, anomenat «Out of Africa», els homes moderns s'haurien originat en algun lloc d'Àfrica a partir d'una població ancestral aïllada ara fa uns 200.000 anys, segons indicarien les anàlisis genètiques. És també a Àfrica on es troben les indústries i els objectes simbòlics més antics que els són propis, ja que haurien anat substituïnt primer les poblacions arcaïques d'aquell continent. Eren presents ja a Etiòpia fa 100.000 anys, com ho demostren les troballes de restes humanes ben explícites. Poc després s'haurien escampat cap al Pròxim Orient, on van conviure durant mil·lennis amb la població neandertal, i d'allí cap a la resta d'Àsia fins a Austràlia, on van arribar fa uns 60.000 anys, i també cap a Europa. Pel que sembla, sempre haurien anat substituïnt les poblacions arcaïques indígenes. Algunes d'aquestes podrien haver quedat aïllades i haurien perdurat durant molt de temps, com en el cas de la de l'illa de Flores (Indonèsia).¹⁷

L'AURINYACIÀ A CATALUNYA

Els jaciments aurinyacians són encara rars a la península Ibèrica. Estan relativament ben representats només a les zones septentrionals, especialment a Catalunya i al Cantàbric. Això ha fet pensar que la Península podria haver estat un reducte on els neandertals haurien perdurat molt, i fins i tot s'ha defensat la possibilitat que el riu Ebre hagués estat, durant un cert temps, una frontera entre els dos mons.¹⁸ Aquesta idea es basava en el fet que alguns jaciments mosterians oferien datacions relativament avançades que els situaven en una època que arreu de la resta d'Europa ja corresponia al Paleolític superior, i s'avenia amb una antiga hipòtesi que defensava que els aurinyacians havien tingut una escassíssima presència a la Península

la, la qual només en l'etapa següent, el Gravetià, hauria estat enterament poblada pels homes del Paleolític superior. Però recentment moltes d'aquestes datacions han estat reconsiderades i els jaciments s'han envellit. És raonable pensar que, si els homes moderns van entrar a la península Ibèrica pels passos dels Pirineus, els jaciments més antics siguin a les terres septentrionals i que a partir d'aquí avancessin cap al sud. No sabem res de com es desenvolupà aquest procés. Actualment creiem que l'Aurinyacià típic és present a Andalusia. De tota manera, encara avui es defensa una llarga continuïtat neandertal, l'últim reducte de la qual podia haver estat la roca de Gibraltar.¹⁹

L'Aurinyacià es va estendre per tot Europa i el Pròxim Orient. És entre els homes moderns d'aquest últim lloc on probablement s'hauria originat. Va perdurar molts mil·lennis, aproximadament des de fa 38.000 anys fins a 28.000 anys abans d'ara.

Aquesta llarga evolució ha permès distingir entre un Aurinyacià arcaic, que representa les tradicions culturals dels primers nouvinguts, i un aurinyacià típic que, com indica el seu nom, és el que presenta les característiques comunes de la major part dels jaciments de l'Europa occidental. Aquest últim es pot dividir en Aurinyacià típic antic i Aurinyacià típic evolucionat.

Malgrat aquesta evolució en el temps i la normal variabilitat geogràfica en un territori tan gran com el que va ocupar, les seves indústries i la seva simbologia van mantenir una unitat sorprenent. Podem pensar que les bandes nòmades de caçadors recol·lectors aurinyacians van mantenir contactes entre territoris molt allunyats durant mil·lennis, cosa que els va permetre conservar aquesta uniformitat de trets culturals, inclosos els simbòlics. Una altra manera de veure-ho és que el fet de mantenir un fons simbòlic comú afavoria la continuïtat dels contactes i l'homogeneïtat cultural, a diferència del que podia haver passat amb els neandertals. Durant tot el Paleolític superior, que coincideix amb la segona part de l'última glaciació, els contactes a grans distàncies van ser afavorits per la gran extensió de les praderies, la raresa de les masses forestals i el baix nivell de les aigües marines.

L'AURINYACIÀ ARCAIC I ANTIC

A Catalunya tenim l'Aurinyacià arcaic present en alguns jaciments del paratge del Reclau (Serinyà, Pla de l'Estany): la cova del Reclau Viver, la cova de Mollet i, especialment, la cova de l'Arbreda. També a l'Abric Romaní. Al Reclau Viver, a l'Arbreda i a l'Abric Romaní, s'hi han obtingut algunes de les datacions més antigues d'Europa, cosa que evidencia la ràpida difusió d'aquesta civilització, que probablement va arribar tot resseguint les costes mediterrànies.

Cova de l'Arbreda

Aquest jaciment posseeix una estratigrafia de més de 12 m amb nombroses ocupacions antròpiques del Paleolític mitjà i superior. Aquí ens interessen el nivell I, que cor-

respon al Mosterià final; el nivell H, Aurinyacià arcaic, i el G, Aurinyacià evolucionat.

El nivell I és l'últim dels mosterians i hi trobem una indústria típica d'aquest moment. El sílex hi és molt rar i la pràctica totalitat de la indústria està tallada en roques locals, les mateixes que s'havien utilitzat durant els nivells del Mosterià més antic. El nivell té molta potència i en les seves cotes superiors hi ha l'última ocupació de l'Arbreda per part dels homes de Neandertal, que hi abandonaren indústria i restes de fauna. Entre la indústria destaca la presència de les puntes de Châtelperron ja esmentades.

Les primeres dates que es van obtenir d'aquest moment del Mosterià final situaven el nivell al voltant de 40.000 BP.²⁰ Recentment hem obtingut nous resultats radiocarbònics amb el mètode ultrafiltrat aplicat sobre restes de fauna amb senyals antròpics. Ofereixen una visió menys clara sobre aquesta qüestió i sobre la cronologia del nivell I en particular: 32.100 ± 450 (OxA-21663), 32.300 ± 450 (OxA-21703), 39.200 ± 1.000 (OxA-21704), 44.400 ± 1.900 (OxA-21702), 37.300 ± 800 (OxA-21662).²¹ Un altre resultat sobre carbons ha proporcionat la data 38.350 ± 400 (OxA-19994).²²

El nivell H es troba immediatament damunt de les últimes ocupacions mosterianes del nivell I. Hi ha representades diverses ocupacions que corresponen a l'Aurinyacià arcaic, caracteritzat per la presència de nombroses laminetes de retoc semiabrupte altern o Dufour, procedents de nuclis piramidals o prismàtics. Van acompanyades de nuclis, burins i grans làmines de sílex que poden anar retocades.²³ Els estris lítics estan fabricats quasi exclusivament a partir de sílex procedent de la serra de les Corberes.²⁴ Entre la indústria òssia, hi trobem tres puntes d'os de base fesa, unes eines ben característiques arreu d'Europa de l'Aurinyacià més vell. Són les úniques trobades al Mediterrani ibèric, exceptuant-ne dues més de procedents de la cova del Reclau Viver. Poden formar part de l'Aurinyacià arcaic o d'alguna esporàdica ocupació de l'Aurinyacià antic situada cap a la part alta del nivell.

Es van obtenir datacions 14C AMS de la part inferior del nivell, d'uns 10 cm per sobre del Mosterià recent subjacent, que, com ja hem dit, es va datar al mateix temps en uns 40.000 anys. Les de l'Aurinyacià van donar dates amb una mitjana de 38.000 BP.²⁵ Aquestes dates donaven peu a creure que, a més d'abrupta, la substitució de l'home de Neandertal per l'anatòmicament modern va ser ràpida. Unes edats tan antigues per a l'Aurinyacià arcaic, malgrat que es podien comparar favorablement amb altres de semblants de la Cueva del Castillo (Puente Viesgo, Cantàbria) i, com veurem, de l'Abric Romaní (Capellades, Anoia, Barcelona), van suscitar dubtes sobre la seva validesa.²⁶ Sigui com sigui, posteriorment hem demostrat que les mostres es van prendre de llocs que formaven indubtablement part del nivell H i en un context industrial que no oferia dubtes.²⁷ Recentment hem publicat resultats obtinguts pel mètode 14C millorat amb ultrafiltrat de les mostres sobre indústria òssia i restes de fauna amb senyals antròpics del mateix nivell H que han proporcionat dates

una mica més recents: 34.800 ± 760 (SANU-29017), 35.900 ± 860 (SANU-29019), 35.700 ± 830 (SANU-29016), 31.900 ± 530 (SANU-29014), 33.800 ± 500 (OxA-21674), 35.850 ± 700 (OxA-21665), 36.000 ± 700 (OxA-21784) i 35.900 ± 650 (OxA-21664).²⁸ Aquestes datacions i d'altres de tota la península Ibèrica permeten matisar el problema i creure que, en general, va ésser possible un temps de convivència entre homes arcaics i home modern.²⁹

Des del punt de vista arqueològic, les ocupacions mosterianes i les aurinyacianes es diferencien netament. La indústria mosteriana dels últims moments del nivell I està formada per ascles procedents de nuclis Levallois i discoïdals, i la matèria primera d'aquesta indústria són roques locals, procedents dels codolars pròxims de Centenys o dels rius Ser i Fluvià, i no es diferencia gaire dels nivells mosterians que la van precedir. El sílex, una roca rara a la Catalunya septentrional, només hi és present d'una manera excepcional.

En canvi, el nivell aurinyacià H presenta una indústria lítica completament diferent. La major part està tallada en un bon sílex procedent de la conca de Sijan, a les Corberes, allunyada 140 km cap al nord. Els nuclis són de talla laminar i se n'han extret làmines i laminetes que formen la major part de la indústria. S'hi troben també eines ben elaborades d'os i objectes simbòlics com són les denes perforades.

Cova del Reclau Viver

El jaciment va ésser excavat per J. M. Corominas de 1944 a 1948³⁰ i es va convertir en el primer entre els de Catalunya on es va identificar una estratigrafia del Paleolític superior, que precisament s'iniciava amb l'Aurinyacià. El nivell inferior A conté una indústria similar a la del nivell H de l'Arbreda amb datacions semblants, i també es pot atribuir a l'Aurinyacià arcaic.

Abric Romaní

En aquest jaciment, per sobre de l'important farciment d'època mosteriana, hi havia un nivell, la capa 2, excavat ja totalment per Amador Romaní a principi del segle xx, que contenia evidències de diverses ocupacions del Paleolític superior. Una d'aquestes ocupacions corresponia a l'Aurinyacià arcaic, tal com ho deixa veure una indústria idèntica a la del nivell H de l'Arbreda. Les dades obtingudes per aquesta capa 2 sobre mostres de travertí i de carbó extretes de la paret de l'abric a l'altura d'on havia estat ubicada la capa 2 han donat dates comparables a les del nivell H de l'Arbreda.³¹

Identifiquem aquestes primeres ocupacions aurinyacianes amb l'arribada dels primers homes anatòmicament moderns a Catalunya i amb la desaparició dels homes de Neandertal. La indústria lítica i òssia demostra una major complexitat tècnica, en el sentit que presenta una alta diversitat de tipus (eines especialitzades), alguns dels quals aparentment no estan pensats per a treballar aïlladament, sinó en combinació amb d'altres, en forma d'artefactes

compostos. Queda ben clar que els homes moderns tenien un major radi d'acció que els permetia obtenir recursos de zones molt allunyades. En les seves expedicions de caça i recollecció recorrien un territori molt ampli i tenien contactes periòdics amb altres bandes. Els jaciments que hem esmentat eren ocupats només esporàdicament una part de l'any. Cap d'ells no sembla un campament de llarga durada.

Tant al Reclau Viver com a l'Arbreda, les ocupacions aurinyacianes es van succeir en el temps. En el nivell B del Reclau i al final del nivell H de l'Arbreda trobem ja util·latge de l'Aurinyacià típic, el més comú. En tots dos llocs es troben puntes de base fesa.

Una de les novetats dels últims anys és la presència primerenca de l'Aurinyacià i, per tant, de l'home modern a les Terres de Ponent, a les serralades prepirinenques. La seva presència ha estat detectada a la Cova Gran (Santa Linya, Noguera) també sobre un nivell mosterià en un dels sondejors fets en aquesta vasta cavitat.³² Sembla, doncs, que els humans moderns es van establir a tot el territori en pocs segles.

L'AURINYACIÀ EVOLUCIONAT

Els homes moderns de l'Aurinyacià evolucionat es van instal·lar durant una llarga temporada a l'Arbreda, al nivell G, per sobre de l'H, i hi van construir nombroses llars de tipologies diferents. Estan fetes a partir d'enllosats de plaquetes sorrenques escollides que hi feien la funció de material refractari. Al costat d'una d'aquestes llars, hi havia una petita cubeta enllosada també per la part interior que podia haver tingut una funció de forn.

La indústria lítica està tallada majoritàriament en el sílex gris fosc igualment procedent de la serra de les Corberes. És una indústria molt microlítica, amb petits nuclis en forma de raspador carenat o de burí múltiple dels quals s'han obtingut petitíssimes laminetes torçades que han estat modificades amb retoc semiabrupte directe o invers, i més generalment directe en un costat i invers en l'altre. La seva longitud és d'uns 5-6 mm i representen entre el 80 % i el 90 % dels estris retocats. La indústria òssia, formada per puntes d'os losànquiques de secció oval, també és característica de l'Aurinyacià evolucionat. Les restes de fauna, en general d'origen antròpic, es trobaven molt fragmentades. L'espècie dominant és el cérvol. Les anàlisis palinològiques i antracològiques indiquen un clima relativament càlid, amb espècies vegetals termòfiles, cosa que ens permet suposar una major extensió dels boscos durant aquesta època.³³

Aquest moment tan característic no existeix en cap altre dels jaciments del paratge del Reclau i en tot el Mediterrani occidental només en coneixem un de similar a Cova Beneito (Muro, el Comtat).³⁴

Actualment disposem de bones datacions d'aquest nivell. La primera és una datació directa d'una de les típiques atzagaies losànquiques que caracteritza perfectament

aquest nivell i que ha estat de 32.100 ± 450 BP (OxA-21783). Els altres dos resultats s'han obtingut sobre estelles d'os amb senyals antròpics de descarnament i han proporcionat edats de 32.250 ± 450 (OxA-21667) i 32.750 ± 450 BP (OxA-21666), respectivament.³⁵

A Catalunya, hi ha també jaciments a l'aire lliure que es poden atribuir a l'Aurinyacià per la seva indústria, malgrat la manca de datacions i de restes de fauna. Can Crispins (Llagostera, Gironès)³⁶ és un bon exemple d'Aurinyacià típic, i Cal Coix (Maçanet de la Selva)³⁷ i Bruguera (Llagostera, Gironès)³⁸ ho són de l'Aurinyacià evolucionat.

EL GRAVETIÀ DE CATALUNYA

L'Aurinyacià va donar pas d'una manera gradual a una nova etapa, que anomenem Gravetià,³⁹ caracteritzada per unes indústries que es diferencien de les precedents especialment per la presència generalitzada de puntes i làmines que tenen un costat abatut per un retoc abrupte o dors, novetat que a partir d'ara serà present pràcticament en totes les indústries del Paleolític superior. Durant el Gravetià, a més de les habituals diferències degudes a la seva pròpia evolució al llarg dels mil·lennis que va durar aproximadament entre fa 28.000 i 21.000 anys abans d'ara, n'hi ha moltes altres degudes a les diferents fàcies regionals.

A Catalunya és present sobretot als jaciments de Serinyà, que són els únics on els nivells que contenen evidències del Gravetià es troben en estratigrafia, ja que se superposen a l'Aurinyacià i precedeixen el Solutrià. Malgrat això, en tots aquests jaciments hi ha importants solucions de continuïtat en les ocupacions i no hi tenim ben representats els moments inicials ni tampoc molts d'altres dels mil·lennis en què perdurà el Gravetià.

La cova del Reclau Viver

En aquest important jaciment, el Gravetià estava estratificat entre l'Aurinyacià (nivells A i B) i el Solutrià (nivell F), i J. M. Corominas, el seu excavador, hi identificà, de més antic a més recent, tres nivells (C, D i E).

El nivell C, separat de l'Aurinyacià típic per un tram estèril, correspon a un Gravetià mitjà. És relativament pobre, caracteritzat per la presència de petites puntes de dors (14 %) i làmines de dors (32 %). Els raspadors (14,7 %) hi són més abundants que els burins (10,3 %), malgrat que, en general, en el Gravetià, els burins són més nombrosos que els raspadors. La suma de puntes i làmines de dors fa que el percentatge d'estrils amb retoc abrupte arribi al 48 % i, en aquest aspecte, el nivell C és més netament gravetià que el nivell D que s'hi sobreposa, el qual conté, en canvi, els millors exemples de puntes de la Graveta. El nivell C també és pobre en restes de fauna en comparació amb el ric nivell D, però així i tot ha proporcionat, entre altres restes, una tibia de lepòrid amb marques de tall que ha estat datada amb $14C$ AMS en 23.070 ± 120 BP (KIA-33239). Des del punt de vista tipològic, i també per

la seva datació, el nivell C és comparable al nivell gravetià E de la veïna cova de l'Arbreda.

El nivell D no té paral·lel amb cap altre jaciment paleolític català. És ric i complex i assenyalava un punt d'inflexió cap a un ús intensiu de la cavitat, intensitat que es mantindrà durant el Solutrià. Des del punt de vista de la indústria, es caracteritza per la disminució de les puntes i làmines de dors petites, per l'augment de la talla de l'utilatge i per la presència d'una indústria més abundant feta d'os. Les peces amb retoc abrupte sumen ara només el 23 % (làmines de dors 11 %, puntes de dors 10 %) i entre elles hi ha puntes de la Graveta ben típiques. Els raspadors són també abundants (14 %) i superen lleugerament els burins (13,4 %).

Els objectes d'ornament són abundants, amb diverses canines de carnívor i de cérvol perforades, i també amb exemplars de molluscs marins, especialment de *Dentalium*. La indústria en os es caracteritza per la presència d'atzagaies robustes, algunes amb la base obliqua o bisellada i d'altres amb una depressió lateral que ja es troba d'una manera natural en els metàpodes d'èquid de què eren fabricades. Totes tenen paral·lels a Occitània en moments del Gravetià final. També s'hi han trobat quatre caps de fèmur de cérvid perforats. En coneixem un paral·lel al Gravetià final de l'Abri Pataud (Las Eisiás de Taïac, Perigord), cosa que al nostre entendre demostra una vegada més l'amplitud de les relacions a llarga distància d'aquesta època⁴⁰ i l'existència d'una unitat de civilització a cada costat del Pirineu.

Al nivell D del Reclau Viver s'han datat d'una manera directa peces típiques i indubtables d'aquest moment. El fragment basal d'una atzagaia d'os monobisellada de secció cilíndrica, ben típica del Gravetià final i procedent de la base del nivell D, ha estat datada per radiocarboni AMS en 20830 ± 90 BP (KIA-33243). També l'extrem distal d'una punta d'atzagaia d'os de secció planoconvexa, realitzada a partir d'un metàpode —probablement d'èquid—, ha estat datat directament per 14C AMS i ha proporcionat un resultat de 19730 ± 90 (KIA-33238). Així doncs, a partir de la tipologia òssia, el nivell D mostra una certa diacronia que les datacions radiocarbòniques semblen confirmar, i es pot datar aproximadament entre 21.000 i 20.000 anys abans del present.

Sobre el nivell D, hi havia l'E, que, malgrat que conté algunes puntes de la Graveta típiques, creiem que cal considerar-lo més com a Protosolutrià que Gravetià. Es data només una mica més recent, però ja no el tractarem aquí. El nivells D (Gravetià), E (Protosolutrià) i F (Solutrià) representen una època d'intenses ocupacions del jaciment, on van deixar nombroses restes. És precisament en aquests confusos moments anteriors al ric i típic Solutrià del nivell F quan van aparèixer milers de molluscs marins perforats, la majoria exemplars de l'espècie *Homalopoma sanguineum*.⁴¹ També es van trobar restes humanes —sobretot pertanyents a les extremitats inferiors— cap al nord de la cavitat, acompanyades d'un bon nombre d'objectes d'adornament, especialment dents de linx, que se-

gurament corresponien a una o diverses sepultures que en el moment de l'excavació ja estaven malmeses.

La cova de l'Arbreda

El Gravetià d'aquest jaciment és més pobre en troballes que el del Reclau Viver, però procedeix d'excavacions més modernes i està ben datat. Com al Reclau Viver, el trobem interstratificat entre l'Aurinyacià i el Solutrià. Damunt de l'Aurinyacià evolucionat del nivell G, i sota el Solutrià, hi ha tres nivells gravetians —D, E i F—, però només un és significatiu pel nombre d'objectes que conté.

Entremig dels grans blocs de travertí procedents de part de la coberta de la cavitat caiguda poc després de les ocupacions de l'Aurinyacià evolucionat, les restes arqueològiques són rares perquè les ocupacions de l'Arbreda eren poc freqüents o tenien lloc en una zona encara no excavada. Així i tot, s'hi pot individualitzar el nivell gravetià F, molt pobre. Entre la indústria lítica, hi ha només trenta-quatre estris retocats. Es tracta de set raspadors, cinc burins, cinc puntes de dors, vuit fragments de peces de dors i set rascadores. Hi ha també un punxó d'os i una canina de cérvol perforada. Recentment hem obtingut dos resultats sobre dues restes de cérvol: 28.280 ± 290 (OxA-21782) i 28.260 ± 280 (OxA21781).⁴² Es tracta, doncs, d'un Gravetià antic.

El nivell E, que es troba més amunt que l'F, és molt més explícit, i és el que ens ha de servir per a presentar el Gravetià de l'Arbreda. Es tracta d'una ocupació molt dispersa en la major part del sector Beta, entre els blocs caiguts del sostre, i que es concentrava cap al nord-est, on era potent i densa, en forma d'una forta acumulació de cendres, indústria lítica i fauna d'origen antròpic, segurament perquè aquella zona era protegida sota la coberta de la cavitat.

La indústria lítica està tallada preferentment en sílex (96,6 %) de colors i aspectes molt variats, molt més que durant l'Aurinyacià, un detall que ens indica orígens molt diferents per a aquesta matèria primera i, per tant, un radi d'acció molt gran dels gravetians, caçadors de grans herbívors. Només un 3,4 % de la indústria és tallada en altres matèries primeres (quars, quarsita, corniana, esquist, roques filonianes...). És típicament gravetiana, caracteritzada per la presència de nombroses puntes de dors. Només en el sector Alfa hi ha 237 estris retocats, tots de sílex. Les eines de retoc abrupte arriben al 70,4 % (fragments de puntes i de làmines de dors, 37,1 %; puntes de dors, 24 %; làmines de dors, 8 %).

La indústria d'os és molt pobra. Hi ha només fragments d'atzagaia, dos fragments de punxons i una alena de banya de cérvol. Les peces d'ornamentació són també rares. S'hi compten canines de cérvol i de carnívors perforades i algunes conquilles també perforades de tres espècies: *Cardium* sp., *Pecten jacobaeus* i *Pecten maximus*.

La fauna del nivell E es troba ben conservada. Està dominada pel conill (*Oryctolagus cuniculus*), una bona part del qual és d'origen antròpic. Els grans mamífers més ben representats són el cavall (*Equus caballus*), seguit dels grans bòvids (*Bos primigenius-Bison*) i del cérvol (*Cervus*

elaphus). D'una manera més esporàdica hi ha representats l'ase (*Equus hydruntinus*), l'isard (*Rupicapra rupicapra*), la guilla (*Vulpes vulpes*) i l'erició (*Erinaceus europaeus*).⁴³ Entre les restes de peixos, han estat identificades l'anguila (*Anguilla anguilla*), la truita (*Salmo trutta fario*), el barb (*Barbus* sp.) i d'altres.⁴⁴ Els ocells, petits rosegadors, insectívors i quiròpters hi són també ben representats.

Mentre es dipositava el nivell E, a l'exterior de la cavitat, la presència d'arbres era feble i el paisatge estava dominat per les praderies. En aquestes, *Artemisia* i asteràcies dominaven sobre poàcies o gramínies silvestres.⁴⁵ L'anàlisi antracològica d'aquest nivell ha donat només dos tàxons: *Pinus sylvestris* i *Betula verrucosa*.⁴⁶ Així doncs, el paisatge corresponia al d'una estepa freda, amb alguns boscos de pi i arbres de ribera. Totes les anàlisis semblen indicar que quan es dipositava el nivell E el clima era fred i sec. Segurament va ésser, juntament amb el període solutrià, el més fred i sec de la seqüència del Paleolític superior a la cova de l'Arbreda.

La primera datació radiocarbònica obtinguda d'aquest nivell, de 20.130 ± 220 BP (Gif-6420),⁴⁷ era massa recent. Actualment disposem de tres noves dates. Una d'elles ha estat obtinguda amb el mètode ultrafiltrat sobre una estella d'os amb marques antròpiques de talls de descarnament, que ha donat el resultat de 25.780 ± 210 (OxA-21669) i 26.100 ± 210 (OxA-21668) (Wood *et al.*, 2014). Un nou resultat 14C AMS sobre carbons del mateix nivell ha proporcionat una edat de 24.840 ± 120 (GrA-57326). I un de tercer, també 14C AMS sobre una altra estella, va donar 25.240 ± 120 (GrA-47351).⁴⁸

Més amunt del nivell E, però en part encara entre els grans blocs caiguts, trobem un altre tram pobre en evidències arqueològiques que anomenem nivell D. Actualment es pot atribuir, si més no en el tram inferior, al Gravetià, ja que hi hem obtingut una primera datació radiocarbònica sobre un fèmur de cavall amb marques de descarnament que ha donat un resultat de 22.630 ± 100 (GrA-47323). Segurament es tracta de pobres indicis del mateix Gravetià final que es va excavar a la cova del Reclau Viver (nivell D), on era, com ja hem vist, d'una gran riquesa i varietat.⁴⁹

La Cova d'en Pau

L'excavació de J. M. Corominas davant de la Cova d'en Pau va mostrar l'existència en aquest lloc d'un nivell gravetià, també situat per sota del Solutrià (Soler, 1986). Hi ha puntes de dors, entre les quals una punta de la Graveta típica. S'hi va trobar també un xiulet sobre cúbit de còrvid,⁵⁰ l'instrument musical més antic trobat mai a Catalunya.

L'Abric Romaní

En la seva capa 2, ja esmentada, al costat de peces típiques de l'Aurinyacià arcaic se n'hi poden veure de gravetianes.⁵¹ En total, s'hi troben sis puntes de dors, entre les quals hi ha gravetes típiques i microgravetes. Es dona, doncs, una barreja en la col·lecció conservada de l'antiga excavació.

Altres jaciments de Catalunya es poden atribuir al Gravetià per la seva indústria o per la seva datació. Es tracta del Roc de la Melca, Castell Sa Sala, la Griera i algunes troballes superficials.

L'Abric del Roc de la Melca (Sant Aniol de Finestres, Garrotxa)

Contenia un sol nivell arqueològic que ha estat datat en 20900 ± 400 BP (MC-2219).⁵² La indústria lítica conté moltes rascadores (13 %) i denticulats (31,6 %). Els estris amb retoc abrupte són el 33,1 %. Els raspadors representen el 4,6 % i el burins, la major part sobre truncadura retocada, el 13,9 % del conjunt.

Castell Sa Sala (Vilanova de Sau, Osona)

Aquest abric va proporcionar als afeccionats locals una indústria del Paleolític superior abundant. Nosaltres l'atribuïm al Gravetià per la presència d'algunes microgravetes i de nombrosos burins, però també ha estat assignat al Magdalenian antic.⁵³

La Balma de la Griera (Calafell, Baix Penedès)

Aquest abric ha lliurat en els seus nivells inferiors una indústria lítica sense peces típiques, acompanyada de restes de cérvol i de cavall. Ha donat la data 14CAMS de 21255 ± 350 (AA-8649), única cosa que pot fer pensar que es tracta de Gravetià.⁵⁴

A partir dels jaciments de Serinyà, tenint en compte la seqüència industrial i les matèries primeres utilitzades i que el Gravetià es troba sempre per damunt de l'Aurinyacià, es té la impressió que el Gravetià és l'evolució natural de l'Aurinyacià. Per veure una solució de continuïtat en la seqüència del Paleolític superior dels jaciments de Serinyà caldrà esperar el Magdalenian, que ja no ocupa els jaciments del Reclau i que utilitza massivament el sílex, cosa que en l'Aurinyacià, el Gravetià i el Solutrià, que utilitzen també roques locals, només es dona rares vegades.

En general, el Gravetià de Serinyà ho és en sentit estricte, caracteritzat sobretot per la presència de les típiques puntes de la Graveta, puntes de dors amb l'extrem distal molt afuat gràcies a un retoc oposat al dors, i la base rebaixada amb l'ajuda d'un retoc pla. Aquestes puntes són també presents a l'Abric Romaní i, per tant, podem pensar que la faciès gravetiana de Serinyà era present a tot Catalunya.

LES PRIMERES RESTES D'HUMANS ANATÒMICAMENT MODERNS A MOLLET III I AL RECLAU VIVER

La cova de Mollet III, una de les coves del paratge del Reclau de Serinyà que també s'ha de comptar entre els jaciments gravetians, ha proporcionat les restes més antigues de la humanitat moderna trobades a Catalunya. Es tracta d'una cavitat que, com totes les altres del paratge, està formada pel travertí. Té la coberta enfonsada i tot just actual-

ment, amb la represa de les excavacions, en comencem a conèixer la morfologia. J. M. Corominas l'excavà parcialment el 1972 i hi identificà tres nivells arqueològics de límits poc precisos. El superior contenia abundants restes humanes i fragments de ceràmica que indicaven que la cavitat havia estat utilitzada per a enterraments durant el Calcolític i l'edat del Bronze. A sota n'hi ha un amb poques restes arqueològiques que es podia atribuir al Paleolític superior. L'inferior, també mal conegut, correspon al Paleolític mitjà. En un dels sondejos que hi va fer, J. M. Corominas trobà una calota craniana humana al nivell mitjà i va creure que corresponia a un individu del Paleolític superior. Més tard, aquesta hipòtesi va ésser desestimada i el crani es va afegir a les restes humanes de l'edat del Bronze.

L'estudi de les restes arqueològiques del nivell mitjà ens va portar a considerar-lo gravetià per la presència d'una punta de la Graveta i altres peces característiques similars a les dels nivells gravetians de la cova de l'Arbreda, del Reclau Viver i de la Cova d'en Pau. Les restes de fauna d'aquest nivell són de cavall (*Equus ferus*), ase (*Equus hydruntinus*), cérvol (*Cervus elaphus*), cabirol (*Rupicapra rupicapra*), ur (*Bos primigenius*), senglar (*Sus scrofa*), guilla (*Vulpes vulpes*), llop (*Canis lupus*), linx (*Lynx spelaea*), hiena (*Crocuta crocuta*), conill (*Oryctolagus cuniculus*) i avifauna.⁵⁵ Aquestes espècies ens confirmen que cal situar-lo al Paleolític superior.

Recentment hem tornat a estudiar el context arqueològic de la troballa. Juntament amb el crani es van trobar objectes d'ornament: sis canines de cérvol perforades i mol·luscs marins també perforats: dotze *Dentalium*, un *Glycymeris* sp., un *Nucella lapillus* i un *Phalium* sp. En una zona pròxima s'havien recollit quatre canines de cérvol més amb la perforació idèntica a la de les altres sis. Aquestes dents de cérvol perforades són freqüents en els nivells paleolítics de les coves de Serinyà des de l'Aurinyacià arcaic, i en general es troben en tot el Paleolític superior i el Mesolític d'Europa. De les deu canines perforades trobades a Mollet III, sis són tenyides de vermell. J. M. Corominas assenyala la presència de fragments d'òxid de ferro al nivell del Paleolític superior, així com el color vermell del sediment que envoltava el crani.

D'aquest, se'n va obtenir una datació directa a partir d'un petit fragment de temporal que se li va extreure. El resultat, 22.330 ± 90 BP (GrA-43783) sense calibrar, confirma l'edat gravetiana del fòssil.

La calota craniana està formada per l'os frontal, els dos parietals, l'occipital i un fragment del temporal. Les insercions musculars que presenta no són gaire fortes i es pot creure que pertanyia a una dona. Malgrat el seu estat fragmentari, és la més completa de les trobades al Gravetià de la península Ibèrica. Les restes comparables del Parpalló i Cova Beneito⁵⁶ són més recents. Les restes cranials de Malladetes⁵⁷ i Lagar Velho⁵⁸ són més incompletes i pertanyen a individus més joves.

A Mollet III hem pogut identificar, doncs, la resta d'un humà anatòmicament modern més antiga de Catalunya,

que és també una de les més antigues de la península Ibèrica. Per la presència d'un nombrós aixovar d'objectes simbòlics, dents de cérvol i cargols marins perforats, alguns dels quals tenyits de vermell, i pel fet que la calota es va trobar en sediment tenyit també de vermell, podem pensar que es tractava d'un enterrament que ens ha arribat en males condicions i potser ja alterat d'antic. Es tractaria, en aquest cas, de la sepultura més antiga de Catalunya.⁵⁹ És precisament durant el Gravetià que s'han trobat més sepultures paleolítiques, que són particularment abundants a Itàlia, moltes de les quals amb l'esquelet envorollat per la presència d'ocre vermell amb què s'empolpava el cadàver i amb aixovars que ja ens permeten suposar l'existència d'unes creences en la vida més enllà de la mort.

També hem de mencionar que, en el Gravetià del Reclau Viver, J. M. Corominas va identificar-hi algunes restes humanes poc explícites, perquè, en general, són parts de les extremitats inferiors, que també podien procedir d'una sepultura. D'algunes n'hem pogut confirmar l'edat gravetiana similar a la de la calota craniana de Mollet III.

Els humans moderns continuaran desenvolupant civilitzacions d'una gran extensió territorial durant el Paleolític superior, mitjà i final, com són el Solutrià i el Magdalenià. Especialment l'última, l'època clàssica dels caçadors i recol·lectors, està molt ben representada a Catalunya. En totes elles, i també durant l'Epipaleolític, les restes humanes són molt rares. De fet, no començaran a ésser abundants fins al Neolític.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] L'etapa més antiga del Paleolític, ara fa entre 2.500.000 i 300.000 anys.
- [2] El Plistocè inferior comprèn el tram entre 2.500.000 i 800.000 anys. És la primera part del Plistocè, l'època glacial del Quaternari, des de fa 2,5 MA d'anys fins en fa 10.000.
- [3] Kenneth MARTÍNEZ MOLINA i Joan GARCIA GARRIGA. «Vallparadís, història dels primers homínids d'Europa». *Tribuna d'Arqueologia*, 2007-2008, p. 45-68.
- [4] Segona part del Plistocè, que comprèn entre 800.000 i 125.000 anys.
- [5] Pren el nom de Saint-Acheul, un barri d'Amiens (Picardia, França).
- [6] Henry de LUMLEY *et al.* *L'homme de Tautavel. La Caune de l'Arago, de -700.000 à -100.000 ans*. Guides archéologiques de la France, París 2014.
- [7] Joan GARCIA GARRIGA. *El Paleolític inferior a Catalunya i al Rosselló*. Institut d'Estudis Ceretans, Puigcerdà 2008.
- [8] Període entre 300.000/125.000 i 40.000/35.000 anys abans d'ara.
- [9] Pren el nom de la cova de Lo Mostièr (Perigord, França).
- [10] David ORTEGA i Julià MAROTO. «Matières premières et technologie du Moustérien final de la grotte des Ermitons (Pyrénées Méditerranéens)». A: *Les premiers hom-*

- mes modernes de la Péninsule Ibérique. UISPP, João Zilhão, Thierry Aubry, António Faustino Carvalho ed., Lisboa 2001, p. 69-76.
- [11] Eudald CARBONELL I ROURA (ed.). *High Resolution Archaeology and Neanderthal Behavior. Time and Space in Level J of Abric Romani (Capellades, Spain)*. Vertebrate Paleobiology and Paleoanthropology Series, Springer, Londres 2012; Josep VALLVERDÚ *et al.* «Abric Romani (Capellades, Anoia)». A: Robert SALA (ed.). *Los cazadores recolectores del Pleistoceno y del Holoceno en Iberia y el estrecho de Gibraltar. Estado actual del conocimiento del registro arqueológico*. Universidad de Burgos, Burgos 2014, p. 221-231.
- [12] Rafael MORA *et al.* «El yacimiento Musteriense de la Roca dels Bous (Prepirineo de Lleida)». A: Robert SALA (ed.). *Los cazadores recolectores...*, *op. cit.*, p. 159-162; Rafael MORA *et al.* «Una secuencia clave en la Prehistoria del Mediterráneo Occidental: Cova Gran de Santa Linya (Prepirineo de Lleida)». A: Robert SALA (ed.). *Los cazadores recolectores...*, *op. cit.*, p. 162-166; Joel CASANOVA I MARTÍ *et al.* «La secuencia del Paleolítico medio de la Cova de l'Estret de Tragó (Prepirineo de Lleida)». A: Robert SALA (ed.). *Los cazadores recolectores...*, *op. cit.*, p. 167-170.
- [13] Rep el nom de la Bauma de las Fadas a Chastèlperron (Alièr, Alvèrnia, França).
- [14] François CARON *et al.* «The Reality of Neanderthal Symbolic Behavior at the Grotte du Renne, Arcy-sur-Cure, France». *PLoS ONE* 6(6): e21545. doi:10.1371/journal.pone.0021545, 2011.
- [15] Pren el nom de la cova d'Aurinhac (Alta Garona, França).
- [16] Els primers esquelets van ésser trobats a l'abric de Cròs Mahnon (Las Eisiás de Taiaç, Perigord, França).
- [17] Mike MORWOOD *et al.* «Hallazgos en Flores. La especie que el tiempo olvidó». *National Geographic*, 16, 4 (2005), p. 2-15.
- [18] João ZILHÃO. *The Ebro frontier: a model for the late extinction of Iberian Neanderthals*. Papers from a Conference Marking the 150th Anniversary Conference of the Forbes' Quarry Discovery, Gibraltar 2000.
- [19] Clive FINLAYSON *et al.* «Late survival of Neanderthals at the southernmost extreme of Europe». *Nature*, 443 (7113) (2006), p. 850-853.
- [20] James L. BISCHOFF *et al.* «Abrupt Mousterian/Aurignacian Boundary at c. 40 ka bp: Accelerator 14C dates from L'Arbreda Cave (Catalunya, Spain)». *Journal of Archaeological Science*, 16 (1989), p. 563-576.
- [21] R. E. WOOD *et al.* «The chronology of the earliest Upper Palaeolithic in northern Iberia: New insights from l'Arbreda, Labeko Koba and La Viña». *Journal of Human Evolution*, 69 (2014), p. 91-109.
- [22] Julià MAROTO *et al.* «Current issues in late Middle Palaeolithic chronology: New assessments from Northern Iberia». *Quaternary International*, 247 (2012), p. 15-25.
- [23] Les làmines amb retoc profund i bilateral són típiques de l'Aurinyacià i reben el nom de làmines aurinyacianes.
- [24] David ORTEGA COBOS *et al.* «La production de lamelles pendant l'Aurignacien archaïque dans la grotte de l'Arbreda: organisation de la production, variabilité des méthodes et des objectifs». A: Foni LE BRUN-RICALES (coord.). *Productions lamellaires attribuées à l'Aurignacien: chaînes opératoires et perspectives technoculturelles*. Musée national d'Histoire et d'Art, Luxembourg, 2005, p. 359-373.
- [25] Julià MAROTO *et al.* «Cultural Change between Middle and Upper Palaeolithic in Catalonia». A: Eudald CARBONELL i Manuel VAQUERO (ed.). *The Last Neandertals, the First Anatomically Modern Humans: a Tale about the Human Diversity. Cultural Change and Human Revolution at 40 ka BP*. Capellades 1996, p. 219-250.
- [26] João ZILHÃO, Francesco D'ERRICO. «The Chronology and Taphonomy of the Earliest Aurignacian and Its Implications for the Understanding of Neanderthal Extinction». *Journal of World Prehistory*, 13, 1 (1999), p. 1-68.
- [27] Joaquim SOLER SUBILS *et al.* «L'Arbreda's archaic Aurignacian dates clarified». *Eurasian Prehistory*, 5 (2) (2009), p. 45-55.
- [28] E. WOOD *et al.* «The chronology...», *op. cit.*
- [29] Tom HIGHAM *et al.* «The timing and spatiotemporal patterning of Neanderthal disappearance». *Nature*, 512 (2014), p. 306-309.
- [30] Josep Maria COROMINAS PLANELLAS. «La cueva del Reclau-Viver de Serriñá». *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, 1 (1946), p. 209-223.
- [31] James L. BISCHOFF *et al.* «Dating of the Basal Aurignacian Sandwich at Abric Romani (Catalunya, Spain) by Radiocarbon and Uranium-Series». *Journal of Archaeological Science*, 21 (1994), p. 541-551.
- [32] Rafael MORA *et al.* «Una secuencia clave...», *op. cit.*
- [33] Francesc BURJACHS i Josette RENAULT-MISKOVSKY. «Paléoenvironnement et Paléoclimatologie de la Catalogne durant près de 30.000 ans (du Würmien ancien au début de l'Holocène d'après la palinologie du site de l'Arbreda (Gérone, Catalogne)». *Quaternaire*, 03, 2 (1992), p. 75-85.
- [34] Guillermo ITURBE *et al.* «Cova Beneito (Muro, Alicante): Una perspectiva interdisciplinària». *Recerques del Museu d'Alcoi*, 2 (1993), p. 23-88.
- [35] E. WOOD *et al.* «The chronology...», *op. cit.*
- [36] Narcís SOLER MASFERRER. «El jaciment prehistòric de Can Crispins i l'Aurinyacià de Catalunya». *Cypsela*, IV (1982), p. 7-30.
- [37] Narcís SOLER MASFERRER. «El jaciment paleolític de Cal Coix (Maçanet de la Selva)». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 26 (1982-1983), p. 23-44.
- [38] Narcís SOLER MASFERRER. «El jaciment del Paleolític superior de Bruguera (Llagostera, el Gironès)». *Cypsela*, IX (1991), p. 21-32.
- [39] Pren el nom de la cova de la Graveta (Baiac, Perigord, França).
- [40] Narcís SOLER MASFERRER i Joaquim SOLER SUBILS. «Cabezas de fémur de ciervo perforadas en la cueva del Reclau Viver (Serinyà, Girona) y el Gravetiense final en el norte de Cataluña». A: Marco de la RASILLA (ed.). *F. Javier Fortea Pérez. Universitatis Ovetensis Magister. Estu-*

- dios en homenaje*. Universidad de Oviedo, Pola de Siero, Astúries, 2013, p. 317-334.
- [41] Esteban ÁLVAREZ FERNÁNDEZ. «Ejemplares perforados del gasterópodo *Homalopoma sanguineum* durante el Paleolítico superior en Europa occidental». *Cypsela*, 14 (2002), p. 43-54.
- [42] E. WOOD *et al.* «The chronology...», *op. cit.*, p. 91-109.
- [43] Jordi ESTÉVEZ. «La fauna de l'Arbreda (sector Alfa) en el conjunt de faunes del Plistocè superior». *Quadre cronològic del Plistocè Superior a Catalunya. Paleoambients i cultures prehistòriques*. *Cypsela*, 6 (1987), p. 73-87.
- [44] Marta MUÑOZ i Margarida CASADEVALL. «Fish remains from Arbreda Cave (Serinyà, Girona) northeast Spain, and their palaeoecological significance». *Journal of Quaternary Science*, 12 (2) (1997), p. 111-115.
- [45] Francesc BURJACHS i Josette RENAULT-MISKOVSKY. «Paléoenvironnement et Paléoclimatologie...», *op. cit.*
- [46] Maria Teresa ROS MORA. «Anàlisi antracològica de la cova de l'Arbreda». *Cypsela*, 6 (1987), p. 67-71.
- [47] Georgette DELIBRIAS *et al.* «Datation par la méthode du carbone 14 du remplissage de la grotte de l'Arbreda». *Cypsela*, 6 (1987), p. 133-135.
- [48] Joaquim SOLER SUBILS *et al.* «La Cueva de la Arbreda del Paleolítico medio al Neolítico». A: Robert SALA (ed.). *Los cazadores recolectores...*, *op. cit.*, p. 266-276.
- [49] Narcís SOLER MASFERRER i Joaquim SOLER SUBILS. «Cabezas de fémur...», *op. cit.*
- [50] Narcís SOLER MASFERRER i Lluís GARCIA PETIT. «Un probable xiulet paleolític a Davant Pau (Serinyà, el Pla de l'Estany)». A: *Cultures i medi. De la Prehistòria a l'Edat Mitjana. 20 anys d'arqueologia pirinenca. Colloqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Institut d'Estudis Ceretans, Puigcerdà 1995, p. 195-206.
- [51] Georges LAPLACE. *Recherches sur l'origine et l'évolution des complexes léptolithiques*. École Française de Rome, París 1966.
- [52] Narcís SOLER MASFERRER. «El jaciment prehistòric del "Roc de la Melca" i la seva cronologia, Sant Aniol de Finestres (Girona)». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 25, 1 (1979-1980), p. 43-58.
- [53] Assumpció VILA i MITJÀ. «L'assentament paleolític del Castell (Vilanova de Sau)». *Cypsela*, 6 (1987), p. 111-123.
- [54] Artur CEBRIÀ *et al.* *Cavalls, cérvols i conills. 10 anys de recerca a la balma de la Graiera de Calafell. El congost de la Cobertera a la prehistòria*. Ajuntament de Calafell, Calafell 2000.
- [55] Jordi ESTÉVEZ, *La fauna del Pleistoceno catalán*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, Barcelona 1979.
- [56] Guillermo ITURBE *et al.* «Cova Beneito...», *op. cit.*; J. E. AURA. «Un dels nostres. Notes per una arqueologia de les pràctiques funeràries dels caçadors prehistòrics de la península Ibèrica». A: Àngela PÉREZ FERNÁNDEZ i Begoña SOLER MAYOR (ed.). *Restes de vida, restes de mort*. Museu de Prehistòria, València 2010, p. 244.
- [57] Juan Luis ARSUAGA *et al.* «Fòssils humans del País Valencià». A: Valentín VILLAVERDE (ed.). *De Neandertals a Cromanyons. L'inici del poblament humà a les terres valencianes*. Universitat de València, València 2010, p. 265-322.
- [58] João ZILHÃO i Erik TRINKAUS (ed). *Portrait of the artist as a child. The Gravettian Human Skeleton from the Abrigo do Lagar Velho and its Archeological Context*. Instituto Português de Arqueologia, 2002, coll. «Trabalhos de Arqueologia», 22.
- [59] Joaquim SOLER SUBILS *et al.* «The Gravettian calvaria from Mollet III cave (Serinyà, Northeastern Iberian Peninsula)». *Journal of Human Evolution*, 65 (2013), p. 322-329.

NOTES BIOGRÀFIQUES

Narcís Soler (Bescanó 1948) és catedràtic de Prehistòria de la Universitat de Girona, membre numerari de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans i president de l'Institut d'Estudis Gironins. Forma part de l'Institut de Recerca Històrica de la UdG. Fou arqueòleg del Centre d'Investigacions Arqueològiques de la Diputació de Girona (1975-1980) i director del Museu d'Art de Girona (1980-1990). La seva recerca s'ha centrat en el Paleolític mitjà i superior de Catalunya, especialment en els jaciments de Serinyà (Pla de l'Estany), on codirigeix les excavacions a la cova de l'Arbreda.

Joaquim Soler (Girona 1977) és doctor en prehistòria per la Universitat de Girona i membre de l'Institut de Recerca Històrica d'aquesta universitat. S'ha especialitzat en l'estudi del Paleolític de Catalunya i de l'art prehistòric del Sàhara. És codirector de les excavacions a la cova de l'Arbreda.